

Ochrana kultúrneho dedičstva na Slovensku a možnosti jej implementácie do študijných programov

Eva Dušenková, Filozofická fakulta PU, dusa@unipo.sk

Kľúčové slová: kultúrne dedičstvo, ochrana pamiatok, zakonzervovanie pamiatky, oživenie pamiatky, pôvodný účel, súčasný spôsob užívania

Keywords: cultural heritage, protection of monuments, monument conservation, monument resurrection, original purpose, current process of usage

Pamiatky, školstvo, Slovensko...

Ochrane pamiatok sa v súčasnosti venuje pomerne veľa pozornosti. Začali pracovať občianske združenia, mestá a obce čerpajú financie z rôznych zdrojov. Pamiatky ožívajú... Riadená strata pamäti v povojnovom období. Zneužívanie národnej svojbytnosti a hrdosti, nové, scestné idey. To všetko pôsobilo na negatívne vnímanie pamiatok u obyčajných ľudí. Z nich v tom období pochádzala vtedajšia elita, poväčšine bez vzdelania, ktorá riadila štát.

Na Slovensku do roku 1945 vlastnila kaštiele a panstvá okolo nich, nižšia uhorská šľachta. Tento fakt výborne využila vládna moc, aby precízne smerovala nálady proti buržoázii, koncipované aj nepriateľským postojom k ich bývalému majetku. Nečudujme sa, že pamiatky na Slovensku, až na šťastné výnimky, boli zdevastované.

Z pedagogickej praxe

Vo vzdelávacej praxi vďaka televízii, rozhlasu, internetu a iným médiám, sa podstatne rozšírilo vedomie o histórii a cennosti pamiatok akéhokoľvek druhu (výtvarné, architektonické, hudobné, literárne, technické, ľudové). Aktuálnu tému ochrany kultúrneho dedičstva sme implementovali aj do programu vzdelávania študentov pedagogickej a filozofickej fakulty PU v Prešove. V disciplínach, architektonika na Pedagogickej fakulte, v predmetoch: dejiny výtvarného umenia, ochrana kultúrneho dedičstva, muzeoedukológia na Filozofickej fakulte PU v Prešove.

Oživenie pamiatky, nie zakonzervovanie a obdivovanie z diaľky, je podstatnou požiadavkou pri návrhu na obnovu a revitalizáciu. Každá činnosť, okrem mimoriadneho zánietenia, vyžaduje aj mnohé, často špeciálne zručnosti, spolu so schopnosťou finančne zabezpečiť realizáciu projektu obnovy.

Pri všetkých projektoch sme uvažovali o možnostiach opravy pamiatky v takých súvislostiach využitia, ktoré korešpondujú so súčasným štandardom bývania. Ich pôvodný účel, v súčasnosti, zdá sa, nie je možné obnoviť. Iba ak by sme napríklad, do hradu Strečno, umiestnili posádku polície, ktorá by strážila cesty, tak ako vojenská posádka pred tristo rokmi. Mnohé kaštiele, roztrúsené na celom Slovensku, by celkom jednoducho mohli slúžiť na bývanie, ako to bolo v časoch do roku 1945. Mnohé z nich majú obytnú plochu rodinných domov so šiestimi miestnosťami, príklady: Šarišské Dravce, Brezovica na východnom Slovensku, mnohé iné malé kaštiele na strednom Slovensku, napr. Radvaň. Žiaľ tieto tri spomínané, sú v dezolátnom stave. Iné, kaštiele, ešte nie sú preskúmané.¹

Téma ochrany pamiatok na základnej škole

Zaujímavým riešením bola realizácia historickej témy. Gotický krídlový oltár.² Autorka diplomovej práce realizovala projekt so žiakmi tretieho ročníka základnej školy. Interdisciplinárnosť sa prejavila v riešení projektu na viacerých vyučovacích predmetoch. Žiaci postupovali podľa pripraveného projektu. Ako skonštatovala autorka diplomovej práce,

citujúc Igora Zhořa,“ Cieľom projektu je zbaviť výtvarnú výchovu jej roztrieštenosti“ Dodávame, aj iných výchov a iných disciplín.

Z dostupných materiálov zostavili krídlový oltár. Do oltárnej skrine, autorka s deťmi, umiestnili postavy podľa vzoru klasického neskorogotického oltára. Dominantnou postavou trojice sôch v tabernákulu je Madona. Po jej pravici umiestnili postavu Alžbety Durínskej, po ľavici sv. Pavla, vo vrchole, do nadstavca umiestnili postavu sv. Imricha, kráľa. Intenzívna príprava žiakov viedla k tomu, že si sami vybrali svätcov. Aj keď z ikonologického hľadiska sa niektoré námety používali v umení neskorších období. (Sv. Imrich, Uhorský kráľ, v období baroka) a ich zaradenie do gotického oltára z odborného hľadiska by bolo diskutabilné.

Výber svätcov umiestnených na oltári bol determinovaný menami detí a skutkami svätcov. Zaujímavé okolnosti odkrývali tajnosti detskej duše. Rozprávali sa o pomoci ľuďom v núdzi, charite. Príkladom bola legenda o kráľovnej, sv. Alžbete Durínskej (Uhorskej)³, ktorá sa nešťítala ísť medzi žobrákov a ťažko chorých, ošetrovať ich a nosiť im potravu. Keď ju pristihol kráľ a pýtal sa jej čo má ukryté pod plášťom, Alžbeta bez strachu pootvorila plášť, pod ktorým mala plný košík potravy, liečivých odvarov a masť. Kráľ uvidel košík plný kvetov. Kráľ sa jej ospravedlnil, že ju podozrieval. Podľa tejto legendy, jej atribútom sa stal košík plný kvetov.⁴

Témami pri realizácii boli aj rozhovory o vhodnom správaní, úcte medzi sebou, o láske k blížnemu, pomoci kamarátovi, lakomosti, závidi, atď. Zaujímali sa o dobu, kedy títo svätci žili, v akej krajine. Ako sa vtedy ľudia obliekali, stravovali, bývali. Téma spočiatku prvoplánovo sakrálna, sa roztvorila doširoka. Rovnako mohla zaujať deti veriace, aj neveriace, či nepoučené. Témou sa mohli zaoberať na hodinách literatúry, hudby, dejepisu, etiky, náboženstva, Prírodovedy či matematiky a fyziky.

Výsledkom výtvarnej práce bol krídlový oltár, v ktorom sa deti naučili techniku papiermašé, naučili sa realizovať techniku brokátového vzoru, ktorý tvoril zadnú stranu retábula a predely oltára. Oltárny nadstavec deti realizovali z prútov, ktoré nazbierali pri prechádzke v prírode. Tvarom nadstavca sa inšpirovali reálnym oltárom. Pri práci si vyskúšali aj maľbu, na štyroch poliach otvorených a štyroch zatvorených krídlach. Krídla oltára boli pohyblivé.

Výsledok projektového vyučovania, detský gotický oltár, bol dlhú dobu vystavený vo vestibule školy s patričným komentárom a zaslúžene pútal pozornosť.

Téma ochrany pamiatok na vysokej škole

Na vysokých školách sa tejto téme venuje veľmi málo pozornosti. Okrajovo, predovšetkým v umenovedných disciplínach. Prírodzene okrem špecializovaných odborov. So študentmi odboru výtvarná výchova, sme realizovali autorský projekt „Bohoslužobné nádoby“ Zadanie bolo jednoduché. Vyhotoviť návrhy na tri bohoslužobné predmety. Kalich, paténu, monštranciu. Hlavná technika - papiermašé.

Východné Slovensko je multináboženské, preto aj zadanie bolo rozšírené o nádoby, ktoré sa používajú pri obradoch v iných konfesiách. V konečnom výsledku sme boli svedkami zrodzenia originálnych návrhov. Postupne, podľa zámerov konkrétnych študentov, boli realizované zvláštne techniky a materiály.

Dôležitým momentom zadania bola skutočnosť, že sme nepožadovali dobové - gotické, renesančné, barokové vzory, ale v duchu nášho presvedčenia o súčasnom výtvarnom vyjadrení v pamiatkovom prostredí, o použití súčasných tvarov tak, aby zodpovedali pôvodným potrebám a poslaniu – obradným nádobám a predmetom. Podobne ako, predovšetkým v katolíckych chrámoch, nachádza uplatnenie aj súčasná hudba.

V projekte sme uvažovali o historických súvislostiach vývoja sakrálnych úžitkových predmetov. V jednotlivých fázach sme sa venovali pravidlám jednotlivých náboženských spoločností. Z nich vyplývali poznatky o konštantných tvarových pravidlách, aj o zmenách

ktoré boli postupne implementované do týchto daností a v skutočnosti pripustili isté zmeny. Z historických a umenovedných prameňov sa študenti dozvedeli, z akých materiálov mohli byť vyhotovované bohoslužobné predmety, ich funkciu a používanie. Za akých okolností mohli byť použité iné, ako povolené materiály. Predmetom štúdia a diskusie počas seminárov, boli historické exkurzy do jednotlivých umeleckých slohov, v priamej súvislosti na vývoj myslenia a možných posunov v konfesijných kruhoch a vo vzťahu k tvarovému posunu od jedného slohového tvaroslovia do druhého. Podnetný bol priamy kontakt s predstaviteľmi cirkví, s ktorými študenti konzultovali.

Prejavila sa umelecká zainteresovanosť autorov. Okrem papiermašé použili pri tvorbe modelov umelé hmoty, sklo, drôt, mosadzné, medené pliešky, obaly, chlieb, ovocie, Vznikli monštrancie, kalichy, krčiažky, chanuky, kadidlá, podľa toho akú konfesiou si študent vybral. Zaujímavým momentom v práci zo študentmi bolo vystúpenie istého študenta, dvadsaťročného totálneho anarchistu - prirodzene, len do tej miery, do akej mu bol tento postoj príjemný. Nereagoval na podnety. Nerešpektoval žiadne požiadavky. Nakoniec navrhol kalich a monštranciu. Kalich tvoril okruštek, kôrka chleba, ktorej stred bol vydlabaný. Monštranciou bolo jablko. Lunulum tvorila jeho stopka. Okrúhla obálka, ktorá u katolíkov predstavuje stelesnené telo Krista, sa v tomto prípade jednoducho nastokla do narezaného jablka.

Z návrhu, ktorého výsledkom mal byť šok a pohoršenie, bolo naopak pochopenie a uznanie. Použitím materiálov revoltoval. Nepodarilo sa. V mimoriadne odôvodnených prípadoch môže slúžiť ako bohoslužobný predmet aj iný predmet, ak celý akt prebehne dôstojne.⁵

Z hľadiska ochrany pamiatok bola akcia úspešná, najmä v uvedomení si, že pamiatkami sú aj hnutelné pamiatky, predmety umeleckej, ale aj historickej hodnoty. So študentmi jednodoborového štúdia výtvarnej výchovy, bol reálny predpoklad úspešnosti a umeleckej kvality. Celá akcia vyústila do inštalácie realizovaných návrhov na výročnej výstave katedry Výtvarnej výchovy PdF v Krajskom múzeu v Prešove.

Renesančný dom

Mesto Prešov je renesančné mesto, s pôvodným historickým námestím a prilahlými ulicami, postavené na gotických základoch. Domy boli zdevastované, tak ako mnohé iné pamiatky v minulosti. Študenti boli predostretému zámeru veľmi ústretoví. Dokázali si predstaviť realizáciu, ktorá by vyhovovala súčasnému trendu bývania.. Projekt bol pripravovaný s jednou ústrednou témou- revitalizáciou meštianskeho domu č. 41, na historickom námestí Prešova. Podkladom sa stal historicko-architektonický výskum.⁶

Podkladom pre túto úlohu bolo aj štúdium histórie mesta a jeho stavebného vývoja. Prevládajúce domy z obdobia renesancie poskytli množstvo in situ zachovaných dispozícií a architektonických detailov. Študenti pracovali podľa schváleného Návrhu na obnovu pamiatky, schváleným ústrednou komisiou pre pamiatky v Bratislave. Mali byť zachované všetky priestory vrátane dvojposchodových suterénov a studne vyúsťujúcej na nádvorie, ktorá mala byť obnovená tak, aby mohla byť zdroj vody.

Pretože študenti boli výtvarníci, uvažovali sme aj o výtvarnom dotvorení celého objektu. Renesančný dom ostal renesančný. Studňa s vnútornou záhradou vytvorili mimoriadne pôsobivé zákutie so sochárskymi a maliarskymi dielami. Po obnovení renesančnej loggie na prvom poschodí sa o uvoľnil nový priestor napojený na miestnosť s renesančnými klenbami, zaklenutými na subtílny stĺpik v strede miestnosti. Takýchto priestorov je v Prešove málo, preto bol aj pôvodný návrh na obnovu pamiatky koncipovaný mimoriadne prísne.⁷

Točené renesančné schodisko s renesančným toskánskym stĺpikom bolo zreštaurované, rovnako ako dlažba, vo vstupe do objektu. Objavili sa nové materiály,

chýbajúce okná, v novom dizajne, zasúvacie sklenené dvere, v protiklade s inými návrhmi, ktoré chceli oživiť renesančný objekt úplne puristicky. Všetky návrhy boli prijateľne-ultramoderné, umiernené i tie puristické. Semestrálna práca bola pre všetkých zážitkom, ktorý sa im už zrejme nezopakuje.

Môžeme skonštatovať, že záujem študentov o „staré domy“ vzrástol. Poučili sa nielen o pamiatke a jej histórii, ale aj o využívaní miestností, o prevádzke obchodného, remeselného a obytného domu v renesancii a obdobiach po nej. Ku koncu semestra pri odovzdávaní prác, vedeli zdôvodniť svoje návrhy. Niektoré boli také, že aj najradikálnejší architekti by mali problém rešpektovať ich. O odborných pracovníkoch, pamiatkového úradu nehovoriac.

Kaštieľ Šarišské Dravce

Ďalším projektom, ktorý chceme predstaviť je návrh na obnovu goticko- renesančného kaštieľa v Šarišských Dravciach.⁸ S veľkým zaujatím študenti realizovali aj ďalší semestrálny projekt – Revitalizácia goticko- renesančného areálu kaštieľa v Šarišských Dravciach. Znova sme vychádzali z predpokladu, že ochrana a revitalizácia architektonickej pamiatky je pre širšiu verejnosť viac menej neznáma.

Oproti predchádzajúcemu projektu, dostali študenti aj architektonickú štúdiu od architekta.⁹ Spracovanie architektonickej štúdie bolo determinované prirodzene schváleným Návrhom obnovy pamiatky, na základe historicko- architektonického výskumu. Striktné podmienky spracovania nášho projektu, dané Ústrednou komisiou Štátneho pamiatkového úradu v Bratislave, navonok nedali veľké možnosti na úpravu zdevastovaného areálu. Paradoxne, práve devastácia, jasne ukázala množstvo architektonických detailov, ktoré by pri skoršej úprave, bez výskumu, nebolo možné zaznamenať.

Unikátne nálezy dvoch gotických plátových dverí, pôvodné gotické kvádrovanie, na nárožniach gotického objektu, v areáli kaštieľa, sa mohli stať podstatnými dôvodmi na oživenie. Množstvo renesančných nálezov na renesančnej časti a samotnom hlavnom objekte –kaštieli, mohli urobiť z tejto lokality a areálu, skvost, medzi pamiatkami Slovenska. V malebnej polohe pri hlavnej ceste a potoku, z druhej strany nádvorie, za ním nevelký kopec s náhornou planinou. Hlavný objekt- prízemná stavba kaštieľa, so šiestimi priestormi. Rozloha, ako byt v centre Prahy, Brna, Bratislavy, Košíc.

Povzbudení tým, že máme neobmedzené množstvo financií, bolo krásne uvažovať o revitalizácii areálu, ako celoročne obývaného miesta, Po veľkej diskusii sme sa zhodli na tom že celý objekt kaštieľa vrátíme do jeho renesančnej podoby. Z nášho rozhodnutia by iste mali radosť odborníci historici z prelomu a prvej tretiny dvadsiateho storočia.¹⁰

Jedným zo zaujímavých riešení v duchu minimalizmu, bola navrhnutá záhrada pred hlavným, západným, priečelím. Budova predajne potravín necitlivo postavená v sedemdesiatych rokoch v ochrannom pásme pamiatky, rovno, len niekoľko metrov od kaštieľa mala byť zbúraná. Na jej mieste bola navrhovaná veľká trávnatá plocha, cez ktorú pretekala miestny potok. Bol upravený tak, aby sa v trávinatej ploche vinul iba úzky pásik vody. Tomuto usporiadaniu konkurovala len cesta, ktorú sme preložili z blízkosti potoka do okrajovej časti trávinatej plochy. V tejto úprave sme zvolili nie zložitú renesančnú záhradu, ale súčasnú, veľmi elegantne vyznievajúcu, minimalistickú kompozíciu záhrady. Celá záhrada mala byť ohraničená nízkym, desať centimetrovým kamenným lemom, na výšku i šírku.

Ďalšie návrhy študentov, boli veľmi rozdielne, podľa náplne činnosti navrhovaného spôsobu využívania.

Nádvorie v každom návrhu bolo koncipované s vodnou plochou, fontánou, alebo jednoducho studňou. Do priestoru nádvorí bolo situované voľné sedenie a množstvo umeleckých diel. Objekty, statické aj pohyblivé, iné sochárske kompozície. Vo východnej časti areálu, na planine, sa podľa predstáv mnohých mali preháňať kone, patriace majiteľovi

kaštieľa. Dokonca a nie nelogicky, boli často preferované súkromné helikoptéry, ako možnosť rýchlej a pohodlnej dopravy do neprístupnej lokality kaštieľa. Podľa dohody boli zachované a obnovené architektonické detaily.

Zanedbateľné barokové úpravy, avšak nie zanedbateľnú mohutnú, barokovú manzardovú strechu. Pretože v deväťdesiatych rokoch bola pôvodná strecha strhnutá a kompletne prestavaná v pôvodnom barokovom tvare. Táto skutočnosť podstatne uľahčila naše rozhodovanie o autenticite zachovania renesančného slohového obdobia. Konzultovali a oboznamovali sme sa s rôznymi možnosťami úpravy pamiatkového objektu. Nami koncipovaná obnova je príkladom, že je nevyhnutné pristupovať ku každej pamiatke precízne a individuálne.

V exteriéri kaštieľa v Šarišských Dravciach bolo zachovaných barokovo-klasicistných prvkov, strecha a domurované štvrtoblúky v priestoroch styku, pôvodne hranatých renesančných veží a hlavného telesa objektu. V prospech renesančnej rekonštrukcii kaštieľa prispeli nálezy architektonických detailov pri sondážnom výskume. Boli odkryté nárožné sgrafitá, sgrafitová podstrešná rímsa, ostenia, v intaktnej podobe. Podstrešná rímsa presvedčivo poukazovala na výskyt atiky. Novopostavená replika barokovej strechy neumožnila preskúmanie možného tvaru pôvodnej atiky. Našou ďalšou, peknou úlohou bolo navrhnúť tvar atiky. Vychádzali sme z histórie, ale i najnovších výskumov.¹¹ Navrhnúť tvar, ktorý by bol presvedčivý, ktorý by dokumentoval prostredie a objednávateľa, staviteľa, alebo majiteľa. To bola najzložitejšia úloha. Vyriešili sme ju dôslednou komparáciou existujúcich atík.¹² Výsledkom projektu boli dve verzie návrhov, podľa vôle autorov. Návrh obnovy, s barokovou strechou, a renesančná úprava. Prevažovala puristická, renesančná, úprava. Všetky návrhy predpokladali spolužitie malého spoločenstva - rodiny, komunity. Spoločným menovateľom bola symbióza starého a nového, v presvedčivo dokumentovaných návrhoch. Do areálu boli osadené umelecké diela, sochy, inštalácie, objekty - súčasná tvorba autorov.

Koncepcia jednoty výrazu sa prejavila tak, že autori používali rovnaké tvaroslovné prvky v exteriéri aj v interiéri. Tieto prvky neimitovali historické prvky, ale trendy a výraz súčasného umenia aplikovaný do historických priestorov. Architekt Dušan Jurkovič by sa potešil.

Študenti mali z vykonanej práce príjemné spomienky. Predovšetkým ich fascinovalo poodhalenie tajomstva obnovy kultúrnej pamiatky a možnosť uplatniť v nej súčasné výtvarné umenie.

Projekt Spišský hrad

So študentmi odboru estetika na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity, v disciplíne Ochrana pamiatok, sme realizovali projekt revitalizácie tohto veľkého areálu. Zadanie bolo jednoduché. Súčasný stav prezentácie hradu je nevyhovujúci. Prezentácia zo strany vlastníka - Slovenského národného múzea v Bratislave, je neinvenčná. Fénix povstal z popola, Spišský hrad, zo skalných sutín. Projekt sme realizovali so študentmi jednodborového štúdia estetiky. Študijná orientácia je teoretická.

Projekt, ako ostatné, bol interdisciplinárny aj vo vzťahu k novokoncipujúcemu sa kurzu muzeoedukológie, na FF PU v Prešove.¹³ Teoretické návrhy, podnety a predstavy, vypracovanie, mali veľké názorové rozdiely. Od návratu do stredoveku, s reálnym využívaním hradu na ponorenie sa do minulosti so všetkým, čo patrilo k vtedajšiemu spôsobu života. Bývanie, obliekanie, stravovanie, vyšívanie gobelínov, hranie na hudobné nástroje, písanie kníh, lukostreľba. Domáci život, spoločenský život, hry, zábavy, hostiny. Všetky návrhy museli byť vypracované, na základe historických podkladov.

Druhým pólom bola snaha urobiť z hradu súčasný zábavný park, s nákupným centrom pod hradom, podzemným parkoviskom, tenisovými kurtmi, golfom, rôznymi športovými a relaxačnými zariadeniami. Hrad ako nádherná kulisa.

Historický analfabetizmus?

Vznik množstva skanzemov spôsobilo, že informačné vákuum o spôsobe života našich predkov, bolo čiastočne vyplnené. Ich inštalácie sú často pre súčasníkov prekvapivé. Žiaľ, poväčšine sú to len múzeá, bez interaktivity. Príkladom je kontroverzný Vlkolínec pri Ružomberku. Zapísaný v zozname UNESCO. Spočiatku snaha o zachovanie jednej z mála pôvodne zachovaných a obývaných obcí na Slovensku, v podobe, z prvej tretiny XX. storočia, pred skupovaním a vylepšovaním objektov na rekreačné účely. Po zápise do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva, je obec obliehaná turistami. Tí sa dovezú na parkovisko, väčšie ako samotná pamiatka. A nazerajú – až do hrncov. Obyvateľom tejto obce v malebnom zákutí stredného Slovenska, ukradli dušu. Aké východisko nájsť?

Záver

Oživenie pamiatky, nie zakonzervovanie a obdivovanie z diaľky, je podstatnou požiadavkou pri návrhu na obnovu a revitalizáciu pamiatky. Každá činnosť, okrem mimoriadneho zánietenia, vyžaduje aj mnohé, často špeciálne zručnosti, spolu so schopnosťou finančne zabezpečiť realizáciu projektu obnovy pamiatky. Realizácia vypracovaného projektu je zárukou všetkých vedomostí, ktoré máme, ktoré sme ochotní a schopní prijímať a vydať.

Pri všetkých projektoch sme uvažovali o možnostiach individuálnej, miestnej alebo dobovej interpretácie. V nových súvislostiach, so súčasným spôsobom užívania. Ich pôvodný účel, zdá sa, nie je možné obnoviť bezo zvyšku. Existuje možnosť takého využitia aké bolo pôvodne, ale s takým technickým vybavením, ktoré by bolo štandardné pre túto dobu. Pri realizácii týchto, a ďalších tém, ktoré neuvádzame, sa nám potvrdila skutočnosť, že učiteľ je hlavným a determinujúcim činiteľom. Žiaci a študenti sú individuálnou masou, schopnou reagovať na akýkoľvek podnet. Výsledky sme vám predstavili.

Literatúra a poznámky

¹ Dušenková, E.: Renesančné kaštiele v Šarišskej stolici, Acta Facultatis Philosophiae Pressoviensis. Prešov: FF PU, 2004.

² Garbinská, I.: Menej známe gotické krídlové oltáre okolia Spišskej Novej Vsi. Diplomová Práca, Pedagogická fakulta UPJŠ Prešov, 1995.

³ Florentová, H., Kopecný, V.: Kresťanské nebo, Mladé letá, Bratislava, 1995, s.91.

⁴ Farmer, D. H.: Oxfordský lexikón svätcov. Kalligram, Bratislava 1996, s.40.

⁵ Individuálne konzultácie s kňazmi rímskokatolíckeho kostola v Prešove. r.1993

⁶ Dušenková, E.: Historicko-architektonický výskum meštianskeho domu 41,Ul. SRR, Prešov, 1982.

⁷ Dušenková, E.: Historicko-architektonický výskum meštianskeho domu 41,Ul. SRR, Návrh na obnovu, Prešov, 1982.

⁸ Dušenková, E.: Historicko-architektonický výskum areálu kaštieľa Šarišské Dravce, Stavoprojekt Prešov, 1984.

⁹ Prusák, Igor.: Architektonická štúdia obnovy goticko-renesančného areálu kaštieľa Šarišské Dravce, Stavoprojekt Prešov, 1984.

¹⁰ Hofman, J.: Ochrana památek ,I, Praha 1921, resume.

¹¹ Dušenková, E.: Renesančné kaštiele v Šarišskej stolici. Acta Facultatis Philosophiae Pressoviensis. Prešov: FF PU, 2004.

¹² Dušenková, E.: Architektonické detaily vidieckych renesančných sídel. Habilitačná práca, FF PU Prešov, 2004.

¹³ V rôznych podobách a špecializáciách sú podobne koncipované predmety, prednášané na viacerých vysokých školách u nás a v Európe.

Abstract

Protection of cultural heritage has a big capacity to be integrated into fine art education or another study subjects related to art. Through introducing a concrete projects implementations we have attempted to present possibilities how we can protect our cultural heritage. In the process of realization we could see how much effectively the method of project teaching worked. But it is necessary underline that the way of teaching immensely depends on the fact how ardent and erudite the teacher is and, last but not least, how are his/her real options.